

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Farkas Baráthi Mónika

Szerb és bolgár posztmodern próza.
Eredet. Specifikum. Kontextus.

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
SZLÁV IRODALMAK PROGRAM

Budapest
2008

Világirodalmi kontextusban vizsgálva, a közép- és kelet-európai irodalmak sorsa hasonló, mivel politikai és földrajzi adottságaik miatt periférikus helyzetben vannak a domináns nyugati világhoz képest, s így kulturálisan is kiszolgáltatottak Ennek hatása megmutatkozik az állandó beilleszkedésre törekvésben, a nemzeti identitáskeresésben, illetve a saját, ősi hagyományok felé fordulásban.

1989-90-ben Közép- és Kelet-Európában, a politikai átmenet időszakában, olyan sajátos posztmodern jelenség születik, mely a hasonlóságok ellenére is sokban különbözik a nyugati posztmodern kultúrától. Ennek oka többek között a XIX. századi nyugati és a századfordulós közép- és kelet-európai modernség közti különbségben gyökerezik, hisz Malcolm Bradbury-t idézve, amilyen egy kultúrának a modernje, olyan lesz a posztmodernje is, hiszen belőle nő ki.

Bojtár Endre elsőként, egy 1988-ban írt tanulmányában próbálja összehasonlítani Közép- és Kelet-Európa nyolcvanas években írt prózáját a nyugati posztmodern irodalommal. A két irodalmat összehasonlítva Bojtár felteszi a kérdést, vajon nem arról van-e szó, hogy a posztmodern irodalmi irányzat, ahogyan a korábbi évszázadokban más irodalmi irányzatok is, csak némi késéssel és átalakulva honosodnak meg térségünkben? Valójában ez esetben a nyugati posztmodernizmus jellemzői nem is kérhetők számon, hiszen az irodalmi folyamat erőszakos megszakítása, az emigráns és szamizdat irodalom megjelenése eleve egy, a nyugatitól eltérő „posztmodern szituációt” eredményez. A megkésettség egyetlen előnye: a közép- és kelet-európai irodalom a posztmodernnel együtt már készen kapja az ellene felhozható érveket is.

Noha a fentebb említett okok miatt a déli szláv irodalmakban a posztmodern megjelenése esetében eleve fáziskésésről kell beszélnünk, a különböző politikai helyzet és irodalmi örökség más-más eredményt hoz, és ez a bizonyos fáziskésés sem egy időben jelentkezik a jugoszláv (ezen belül a szerb) és a bolgár irodalomban.

Miután a Tito vezette Jugoszlávia 1948-ban szakít a Szovjetunióval és a nemzetközi kommunista mozgalommal, az ezt követő években szorosabb kapcsolatokat alakít ki a Nyugattal. A művészetben megjelenik az összes „divatos” nyugati irányzat, fontos nyugati szerzők fordításait adják ki. Ez a világirodalmi kontaktusfelvétel fontos eredményeket hoz az irodalomban.

A szerb irodalomban, az 1980-as években kezdik használni a posztmodern fogalmát az akkori fiatal írók törekvéseinek megjelölésére. Később azonban az a vélemény alakul ki, hogy a posztmodern jegyei már korábban jelen voltak a szerb prózában, és igazán jelentős alkotásokat tulajdonképpen épp a korábbi nemzedékhez tartozó szerzők hoztak létre.

A szerb posztmodern próza kezdetét több kiindulópontból is eredeztethetjük, ezek a kulcsfontosságú művek: Radomir Konstatinović „Ahasveros” című regénye (1964), Danilo Kiš *Anatómiai lecke* vitairata (1978) és Milorad Pavić szótárregénye, a *Kazár szótár* (1984), melyek közül a legnagyobb hatással Danilo Kiš vitairata bír.

Noha Danilo Kiš sohasem nevezte az általa létrehozott irodalmat posztmodernnek, és elbeszélései közül jó néhány a szerb modernitás legjellegzetesebb alkotásai, mégis, műveiben jól nyomon követhetők azok a mozzanatok, melyek által a próza beleütközik a modernitás ellentmondásaiba, tetten érhető az ezt követő útkeresés, melynek során az író rátalál a megváltó posztmodern prózai jegyekre, és vállal egy a modernitással szembehelyezkedő antimodern álláspontot is.

Kiš műveiben összekötődik a modernizmus és a posztmodern, a narratívák (fasizmus, kommunizmus) megszólaltatásával párhuzamosan az áldokumentum-regényformát használva, egyben dekonstruálja is a történetet (lásd: *Fövenyóra* (1972), *Borisz Davidovics síremléke* (1976)).

A szerb posztmodern világszerte ismert és népszerű alkotása Milorad Pavić *Kazár szótár* című szótárregénye (1984), melyben Pavić a történelemből ismert kazár hitvitát rekonstruálja áldokumentum formájában. A mű háromszor mondja el a hitvita történetét: keresztény, iszlám és zsidó források alapján rekonstruálva azt, így ugyanarról a történetről három „igazság” derül ki, mely tulajdonképpen annak a posztmodern tézisnek az alátámasztása, hogy nincs igazság, csak az igazság különféle interpretációi léteznek.

A szótárregény/lexikonregény, mint tipikusan posztmodern műfaj alkalmazása nem csak Milorad Pavić nevéhez köthető, ezt a formát már korábban is alkalmazzák egyes szerzők, mint Vidosav Stevanović („Csórók”, 1971.), Borislav Pekić („Hogyan szelídítsük meg a vámpírt”, 1977.), Pavle Ugrinov („Elemek” c. novelláskötetek, 1968, 1970, 1971.) és Danilo Kiš (*A holtak enciklopédiája*, 1983.).

Pavić és Kiš műveinek példáját sokan követik, a 80-as, 90-es években számos áldokumentum formájában írt, Milosevits Péter által „trükkregény”-nek nevezett mű jön létre. Többek közt: Slobodan Selenić („Apák és atyák” 1988, „Timor mortis” 1989, „Gyilkosság előre megfontolt szándékkal” 1993), Dragan Velikić („Asztrahán” 1991, *Dante tér* 1997), Svetislav Basara (*Feljegyzések a biciklistákról*, 1988, „A grál nyomában”, 1990, „Elátkozott föld” 1995). A hagyományosabb, önéletrajzi elemeket tartalmazó posztmodern én-kettőző regény legjelentősebb képviselője David Albahari („Havas ember” 1995, „Csalétek” 1996) míg a fiatalabbak közül Vladimir Aresnijević (*A hajófenéken* 1994, „Anđela” 1997).

A szerb posztmodern irodalomban egyértelmű a próza, és ezen belül is a regény

műfajának a dominanciája. Ebben az időszakban a szerb költészetben nincs is kimagasló teljesítmény.

Az 1989-es rendszerváltás új helyzetet teremt a bolgár irodalomban. Egyrészt megszűnik az ideológiai alapokon nyugvó pártfelügyelet, de ugyanakkor az irodalmi alkotások előállítását és terjesztését működtető állami gépezet is széthullik. Az államilag finanszírozott könyvkiadás megszűnik, a hagyományos terjesztési csatornák összeomlanak. Ebben az új időszakban több kisebb könyvkiadó alakul, melyek egy-egy közösség olvasói igényeit igyekeznek kiszolgálni, a könyvpiacra megjelennek a populáris műfajok: az erotikus, a krimi és az ezoterikus irodalom. A kortárs bolgár irodalom a perifériára szorul, a szerzők arra kényszerülnek, hogy saját maguk terjesszék könyveiket.

Az új történelmi helyzet lehetőséget ad arra, hogy a bolgár irodalom, ismét visszakapcsolódhasson a világirodalmi folyamatokba – ami ezúttal a posztmodern irányzat. 1989-ben jelenik meg az *Ars Simulacri* antológia, a Szintézis-csoport posztmodernista filozófusainak és íróinak kötete (tagjai: Ivajlo Dicsev, Vladiszlav Todorov, Alekszandar Kjoszev és Ivan Krasztev). A Szintézis-csoportnak fontos szerepe van a bolgár kultúrának a posztmodernizmus irányába történő elmozdításában. A kilencvenes évek irodalmának értékadó lapja az 1991-ben induló *Literaturen vesztnik* című hetilap. Ez a lap lesz az új irodalmi felfogás és az új irodalmi művek fóruma. Az írók és költők új nemzedéke jelenik meg.

A bolgár próza hagyományos ismérve, hogy túlzottan kötődik az ellenségesnek tekintett valósághoz. A prózaírók új nemzedéke igyekszik megválni ettől a „valóság-diktátum”-tól, az én és a világ közti viszony átalakításával, műveikben vegyítik a mágikus realizmus és a romantikus groteszk elemeit (Emil Andreev: „Lomi történetek”, 1996, Borisz Minkov: „Balladavadászok, avagy Scherzo cantabile”, 1999).

A XX. századi bolgár irodalomban hiányzik az önéletrajzi regény, mint műfaj, ez a forma csak a 90-es években rehabilitálódik, amikor megjelenik az önéletrajziság, azaz a szerzők saját életüket esztétizálják műveikben, a valóság vázára öntik saját fiktív Énjüket. Erre példa Palmi Rancsev „Utcák és sugárutak” című regénye 1998-ból, mely egy bokszoló életének töredékes története, ugyanakkor köztudott, hogy maga a szerző is volt bokszversenyző és edző is. A posztmodern én-kettőző önéletrajzi regény műfajába sorolható Georgi Goszpodinov 1999-ben megjelent „Természetes regény” című műve. A regény valójában egy kézirat, melyet egy Georgi Goszpodinov nevű szerkesztő ad közre, de magát a kéziratot egy hajléktalan írta (válása története), akit szintén Georgi Goszpodinovnak hívnak. A „Természetes regény” arról szól, miért képtelenség regényt írni a 90-es évek Bulgáriájában.

Alek Popov a bolgár posztmodern próza külföldön is elismert képviselője. Leghíresebb műve, a 2001-ben megjelent *Londoni küldetés* című regénye, mely a kelet-európai rendszerváltás satírja. A regény helyszíne a londoni bolgár nagykövetség, ahol a szereplők, a követség dolgozói, teljesen hihetetlen, mégis dokumentarisztikus hitelességgel leírt helyzetekbe keverednek. A szöveg mentes a filozofálgatásoktól, csak az abszurdra jellemző pontos leírások vannak jelen. Popov hagyományos eszközökkel hoz létre egy fiktív történetet. Számára már érdektelen a múlt dekonstruálására írt próza, sokkal izgalmasabb a múlt újrakonstruálása. Alek Popov szerint a rendszerváltás korszaka már annyira a múlté, hogy azt újra lehet alkotni, újra meg lehet írni, újra ki lehet találni.

Összegezve a két irodalom posztmodern fejlődési tendenciáit, a következőket tudjuk kiemelni:

- a szerb irodalomban ez a folyamat bizonyos formában már a 70-es években elindul, ez részben köszönhető az akkori Jugoszlávia a nyugati kultúra irányába mutató egyfajta nyitottságának

- a bolgár irodalomban ez a folyamat csak a rendszerváltás után, a 90-es években következhetett be, amikor megszűnt az erőszakos pártfelügyelet és szabad utat kaptak a különböző nyugati irodalmi áramlatok

- a szerb posztmodern irodalomra jellemző a próza fölénye, ezen belül vezető műfaj a regény

- a bolgár posztmodern irodalomban elsősorban lírai művek születnek, ez részben azzal is magyarázható, hogy az irodalmi folyamatok erőszakos megszakítására a bolgár irodalom úgy reagál, hogy ott próbálja felvenni a fonalat, ahol az irodalmi fejlődés megszakadt, ez pedig az avantgárd korszaka, ahol a líra volt a domináns műfaj

- a bolgár posztmodern próza megjelenése az ezredfordulóra tehető, ekkorra a költészet valamelyest a háttérbe szorul, a bolgár irodalom a regény virágkorát éli. Ez jellemző tendencia a bolgár irodalomban, ez a fajta „evolúció” korábbi irodalmi korszakok során is megfigyelhető: a költészet fellendülését és esztétikai fölényét viszonylag rövid időszak elteltével a széppróza fellendülése és esztétikai fölénye követi.

A posztmodern próza vizsgálatakor nehezítő körülményként jelenik meg a posztmodern meghatározásának problémája. Szerbiában és Bulgáriában a posztmodernről kialakult vita gyakorlatilag a mai napig lezáratlan, ennek egyik legfőbb oka, hogy nem alakult ki konszenzus azzal kapcsolatban, mit is jelent, mire is vonatkozik egyáltalán a posztmodern fogalma. A megjelent tanulmányokból egyértelműen kiderül, hogy mind a mai napig nincs egységes nézet a posztmodern mibenlétéről, ellenben kialakult az irodalomban egyfajta

„posztmodern kánon”, mely alapján meghatározható, hogy mely művekről lehet posztmodern alkotásként beszélni. A posztmodern hasonlóan viselkedik, mint a modern: nem vonatkozik egyetlen nagy stíluskorszakra, és nem egységes a különböző művészetek szempontjából. A posztmodernt inkább szemléletmódként kell értelmeznünk, mint irányzatként.

A témával kapcsolatos publikációk:

1. Новото поколение на прозаиците в българската и сръбската литература през 90-те години на XX век. *In: Балканистичен форум '08. 1-3.* Vlagoevgrad, 2008. (közlésre elfogadva, szerkesztés alatt)
2. Serbian and Bulgarian postmodern prose. *In: Българският език и литература на кръстопътя на културите. Том I.* Szeged, 2008.
3. Сръбска и българска постмодерна проза. *In: A bulgarisztika ma.* Budapest, 2007.